

Háborúk, csaták és krónikások

A történelmi emlékezet forrásai

Jelen, többségében hadtörténeti jellegű írásokból összeállított számunk a tavalyi, illetve az idei év több jeles évfordulójához kapcsolódik. Tavaly volt Dante halálának 700., a lepantói csatának 450. évfordulója. Idén az úgynevezett schmalkaldeni háború tanulságaira emlékezhetünk, ugyanis 475 éve zárult le a Szent Római Birodalom protestáns rendjeinek ligája és a császár által összefogott európai szövetség közötti többéves harc. Az évfordulók inspiráló módon hatottak a humán tudományok több területére is.

Mostani lapszámunkban ütközeteket, csatákat, háborús konfliktusokat, valamint vitatott személyeket – mint a 16. századi, megtört pályát befutó, ám hősként elhunyt Melchor de Robles, vagy a lengyel történelmi tudatban a Lengyelország első felosztásáért sokáig felelősnek tartott II. Szaniszló Ágost – állítottunk középpontba a középkor és az újkor időszakából. A történelem ezen láncszemei látszólag nem tartoznak össze, de az írásokban érvényesülő szempont mégis lehetőséget teremt közös vonások felfedezésére. Az események, a személyek vagy akár egyes intézmények értékelése, a róluk alkotott kép már közvetlenül a történelmi eseményt követően megkezdődik. A modern történetírás nagy figyelmet fordít a megítélések változásaira. Különösen érdekes a különböző értékelések hátterének, okainak és öröklődésének feltárása. Jóllehet eredeti szándékunk nem csak az emlékeztörténeti vonatkozások középpontba helyezése volt, számunk írásai kiváló példákat hoznak e terület izgalmas kérdésfeltevéseire. „A lepantói csata kétféle megítélése szemléletesen példázza, hogy a tény- és az emlékeztörténet szempontjai elválnak egymástól, és nem engedik meg az általános és kizárólagos érvényű értékeléseket. Ha elmaradnak a stratégiai következmények, az nem veszi fényét a mítosznak, s ha a csata fogalommá is nő, az önmagában még nem állít semmit stratégiai jelentőségéről.”¹ A lepantói csata történeti utóéletével kapcsolatban megfogalmazott megállapítás általános érvényű.

Összeállításunkban elsőként az 1289. évi campaldinói csata szerepel, melynek szemtanúja Dante Alighieri, a költő volt. Molnár Máté tanulmánya az egymás ellen harcoló pápapárti guelfek és a császárpárti ghibellinek küzdelmét, továbbá az ütközet lefolyását dolgozza fel. A pápaság és a császárság közötti hatalmi viszály és a két fél közötti erőviszonyok változásai jelentős befolyást gyakoroltak a középkori

1 Bélyácz Katalin: Lepanto és Salamis. In: *Ókor*, 13. (2014) 2. sz. 67.

Itália történetére. Toscana és azon belül Firenze a 13. század közepe táján a guelfek befolyása alatt állt, de a század második felében, az 1280-as években a ghibellinek (Habsburg Rudolf császár ösztönzésére) megpróbálták az erőviszonyokon változtatni, és Arezzo és Pisa városállamokat maguk mellé állították. Mindennek következtében került sor az 1289. évi campaldinói csatára, amelyben Dante is részt vett a Guelf Liga oldalán. A költő régi katonai nemesi családból származott, s erre nagyon büszke is volt. A műveiben fellelhető utalások alapján feltételezhető, hogy igen mély nyomokat hagyó élmény lehetett számára a csata. Az *Isteni Színhátékban* együttérzéssel ábrázolja a nemesi-katonai élet tragikumát. A költő által hagyományozott kép évszázadokon át ismert maradt.

A lepantói csata 450. évfordulója alkalmából Európa több országában megemlékezésekre, történészkonferenciákra került sor. Különböző kiadványok láttak napvilágot, amelyek a tengeri ütközetnek a Földközi-tenger, de valójában Európa (egész) későbbi 16. századi történelmében betöltött helyét vizsgálják.² Az ütközet lefolyását, résztvevőit gazdag nemzetközi szakirodalom tárgyalja. A lepantói csatáról szóló, főleg politika-, illetve hadtörténeti központú feldolgozások után az elmúlt évek történetírása módszertanilag is újszerű, jelentős eredményeket hozott. Az egyik meghatározó, említésre méltó kötet Stefan Hanß monográfiája.³ Sokrétű, a hosszú távú folyamatokat és hatásokat figyelembe vevő megközelítést alkalmaz számunk szerzője, Korpás Zoltán is. Nem csak önmagában vizsgálja az összecsapást, a legfrissebb spanyol szakirodalomra is támaszkodva elemzi és összeveti a lepantói csata körülményeit és eseményeit a mind időben, mind földrajzilag közel eső prevezai (1538) ütközetrel. A stratégiai, katonai, politikatörténeti szempontok érvényesítésével a szerző komplex módon vázolja fel az ütközetek történeti, geopolitikai kontextusát, kiemelve, hogy a győzelem lélegzetvételhez juttatta Európa nyugati részét, valamint elmúlt a rettegés, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében oszmán flotta szállhat partra. A szerző külön fejezetet szentel a csaták utóéletének, hogy azok miként rögzültek a későbbi nemzedékek történelmi tudatában. A vesztes csata szinte feledésbe merült, míg a győztes ütközet az ábrázoló művészetek és az irodalom révén az európai kora újkor egyik legismertebb eseményévé vált.

Guitman Barnabás tanulmánya Luis de Ávila y Zúñiga, V. Károly udvari történetírójának pályáját, illetve fő művét, a schmalkaldeni háború krónikáját mutatja be. Ávila munkája az 1546–1547. évi közép-európai események legjelentősebb elbeszélő forrása, amelynek magyar nyelvű fordítása idén jelent meg önálló kötetben.⁴ Ávila nem kívánt mindenre kiterjedő nagyszabású történeti munkát alkotni,

2 Itt nincs mód részletes historiográfiai áttekintést nyújtani, de mindenképpen meg kell említeni, hogy a széles magyar olvasóközönség Zimányi Vera (1930–2021), az MTA Történettudományi Intézet nemzetközi ismertségű kutatójának, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanárának kiváló stílusban, tudományos alaposággal megírt népszerűsítő művéből tájékozódhatott a csatáról, egyúttal átfogó ismereteket is szerezhetett nemcsak a Mediterráneum térségéről, de a kora újkori Európa egészéről. Zimányi Vera: *Lepanto, 1571*. Bp., 1983.

3 Hanß, Stefan: *Lepanto als Ereignis. Dezentrierende Geschichte(n) der Seeschlacht von Lepanto (1571)*. Göttingen, 2017.

4 Ávila y Zúñiga, Luis de: *A császár háborúja Németországban*. Szerkesztette, fordította, a bevezető tanulmányokat írta Guitman Barnabás. Bp., 2022.

műve belső szerkezetét inkább egyfajta napló- vagy emlékirat-szerűség jellemzi. A krónikás nem titkolta írása célját, hogy a császárt rettenthetetlen és nagyszerű hadvezérként, az igazságért harcoló uralkodóként, a *res publica christiana* megmentőjeként mutassa be. A munka, annak terjesztése, valamint a fordítások jól példázzák, hogy már közvetlenül az eseményt követően megkezdődött az emlékezetpolitikai kép kialakítása. A császár és környezete az elsődleges értelmezési keret meghatározásával egyszerre kívánta tervszerűen és tudatosan uralni a schmalkaldeni háborúról szóló narratívát, valamint népszerűsíteni a császár világhatalmi, univerzális uralkodói programját.

Martí Tibor és Pálffy Géza közösen végzett kutatásaik eredményeit foglalták össze. A két nemes – Melchor de Robles és Pethő János – életútja több helyszínen összekapcsolódott Közép-Európában: a bécsi Habsburg-udvarbeli közös szolgálatot követően az 1550-es évek végén Kassán töltöttek be katonai (főkapitányi, illetve főkapitány-helyettesi) tisztséget. Kettejük személyes konfliktusa, amely Felső-Magyarország központjában kezdődött, Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptemberi pozsonyi koronázása alkalmával a tettlegességig fajult. A botrány országos, sőt nemzetközi visszhangot kapott, melynek hullámai a spanyol királyi udvarba is elértek. A két személy karrierje ezt követően teljesen eltérő irányt vett: míg Pethő János továbbra is a Magyar Királyság kiemelkedő katonai és világi főméltósági posztjait bírta és szerezte meg, addig spanyol kortársának a pályája a botrány miatt annak ellenére is megtört, hogy mind a bécsi, mind a madridi spanyol udvarban kiemelkedő patrónusokkal rendelkezett. Robles végül Málta 1565. évi oszmán ostrománál veszítette életét, hősi halállal. Bécsben és Simancasban, valamint magyarországi és szlovákiai levéltárakban végzett szisztematikus kutatásokat követően vált lehetségessé a két életút részletes rekonstruálása.

Ring Éva tanulmánya a *legitimitás* és az *idoneitás* korabeli felfogását vizsgálja II. Szaniszló Ágost példáján. Az ő uralkodása alatt következett be Lengyelország első felosztása, így a király személye már a kortársak egy része szemében is bűnbakként jelent meg, és napjainkig különbözőképpen értékeli az egyes történeti iskolák az ország felosztásának okait, illetve azt, hogy miként lehetett volna (esetleg) elkerülni. Megválasztásának körülményei és a bari konföderáció háttérének bemutatása révén a szerző árnyalt elemzésben világítja meg a lengyel belső viszonyok és a király alakja mellett a 18. század végi bonyolult európai diplomáciai kapcsolatokat. Megállapítja, hogy nemcsak a lengyel társadalom, hanem a kialakult geopolitikai erőviszonyokat mérlegelve a 18. század végén a külvilág is belenyugodott abba, hogy a lengyel királyok az orosz uralkodó támogatásának köszönhetik trónjukat. A reformokkal szembe szegülő nemesség akciója, II. Szaniszló Ágost elrablása, illetve a hír európai fogadtatása jól mutatja a bari konföderáció alapvető problémáját: a külvilág másként gondolkodott az államról és a királyságról, a király személyéről, mint a lengyel nemesség. Európa uralkodóit nem érdekelte, hogy Lengyelországban mit jelent a törvényesség, számukra az uralkodói hatalom legitimitása részben a születési jogból, részben a felkenésből és a koronázási ceremóniából fakadt.

Monostori Tibor és Smid Bernadett írása *Műhely* rovatunkban egy nemrég megkezdett kutatómunka első eredményének tekinthető. Az inkvizíció forrásait

tanulmányozva fedezték fel a szerzők, hogy számos magyar, illetve magyarországi származású személy került a spanyolországi inkvizíció elé. Tanulmányukban a téma historiográfiájának ismertetése mellett bemutatják saját kutatásaik módszertanát, a feltárássra váró irattípusokat és a várható eredményeket. Már most úgy látják, hogy az évszázados európai hegemóniát elérő és fenntartó Spanyol Monarchia kulturális, gazdasági, pénzügyi és hadi ereje jelentősebb hatást gyakorolt Magyarországra történelmi fejlődésére és lakosaira, mint azt korábban a történetírás feltételezte. Szintén bizonyosnak látszik, hogy a spanyol–magyar kapcsolatok, amennyiben a személyek mozgását vesszük alapul, a nagy földrajzi távolságok miatt elsősorban nem az Ibériai-félszigeten, hanem Spanyolországban és Spanyolország-Németalföldön voltak intenzívebbek. A spanyol inkvizíció elé került magyarországiak sorsa mutatja, hogy Magyarországot is a legkülönbözőbb módon érintették a kora újkorban egyetemes folyamatok: a világkereskedelem szélesedése, a gyarmatosító hatalmak törekvései és a civilizációk közötti harcok.

Számunk *Szemle* rovatában is több, a lepantói ütközet historiográfiájához kapcsolódó, az elmúlt években megjelent idegen nyelvű könyv ismertetése kapott helyet. Egy, a lepantói csata eseményeit és hátterét főleg had- és diplomáciatörténeti szempontból elemző, illetve az európai tudományosság előtt kevésbé ismert oszmán hadszervezet fejlődését is bemutató spanyol nyelvű tanulmánykötet, valamint egy másik, a csata történelmi helyét a dél-európai narratívákon keresztül vizsgáló összeállítás, melynek szerzői a lepantói tengeri csata képzőművészeti, ikonográfiai reprezentációjára és a legyőzött, foglyul ejtett török képére helyezték a hangsúlyt. A másik két recenzeált könyv szintén arra mutat rá, hogy a nagy távolságok ellenére is szoros kapcsolatok jöttek létre Európa egyes részei között a középkorban és kora újkorban.

Martí Tibor

WARS, BATTLES AND CHRONICLES

SOURCES OF HISTORICAL MEMORY

Our issue, which mostly features writings on military history, is linked to the anniversaries of several important historical events: (the anniversaries of) the Battle of Lepanto (1571) and the death of Dante (1321). These anniversaries have inspired many fields of humanities. Clashes, battles, war conflicts—disputed figures (such as Melchor de Robles [†1565], who had a broken career in the 16th century but died as a hero at the siege of Malta in 1565, or Stanisław August Poniatowski, future King of Poland who was condemned for the first partition of Poland)—have been the subject of papers in our journal issue. However, there is one aspect that makes it possible to frame this diverse thematic: the different, multiple perceptions of events, persons or even institutions, and the background, causes, inheritance and changes in historical memory of the different evaluations.